ISSN: 2522-9699, 2616-5007

roku-ta-plan-zahodiv-z-yiyi-realizacziyi/>. [02 Berezen 2025].
4. Kovalchuk, IV 2017. 'Stratehichne upravlinnia kulturoiu v umovakh hlobalizatsii (Strategic management of culture in the context of globalization)'. *Kultura i suchasnist,* Vyp. 3, c. 89–95.
5. Kostyria, IO, Shevchenko, MI & Yanchenko, NM 2021. 'Kulturna dyplomatiia yak identyfikator derzhavy v konteksti hlobalizatsii (Cultural diplomacy as an identifier of the state in the context of globalization)'. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv,* № 4, c. 20–25.
6. Panchenko, OS 2019. 'Tsyfrovi tekhnolohii ta transformatsiia kulturnoi identychnosti (Digital technologies and the transformation of cultural identity)'. *Naukovi zapysky NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriia "Kulturolohiia"*, Vyp. 15, c. 120–128.
7. Sobolievska, SO 2020. 'Kulturna dyplomatiia v umovakh hlobalizatsii (Cultural Diplomacy in the Context of Globalization)'. *Mizhnarodni vidnosyny*, № 3, c. 67–73.
8. Ukrainskomu instytutu vypovniuietsia 5 rokiv (The Ukrainian Institute celebrates its 5th anniversary), 2023. *Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy: ofitsiinyi sait*. Dostupno : <https://mfa.gov.ua/news/ukrayinskomu-institutu-vipovnyuyetsya-5-rokiv>. [01 Kviten 2025].
9. Chernets, VH 2019. 'Interpretatsiia yak akt spivtvorennia: filosofski aspekty avtorstva u mystetstvi (Interpretation as an act of co-creation: philosophical aspects of authorship in art)'. *Visnyk KNUKiM,* Vyp. 1, c. 45–54.

Прорецензовано / Reviewed *21.04.2025*
Рекомендовано до друку / Recommended for publication *29.04.2025*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-9
УДК 101.16

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ЛОГІЧНА ФОРМА МИСЛЕННЯ У ФІЛОСОФІЇ ТА НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

О. О. Потіщук
Н. О. Франко
М. І. Сторожик

Аннотація.

Актуальність теми дослідження. *Актуальність теми дослідження полягає в тому, що розвиток продуктивного мислення на сьогодні є вирішальним фактором розвитку суспільства. Розгляд раціональності як форми мислення чи то з точки зору логіки, чи історичного розвитку наукового знання, або вирішення філософсько-світоглядних питань окреслить необхідний напрям дослідження.*

Раціональність постає як вища культурна цінність, її розгляд у соціокультурному вимірі надасть можливість усвідомити різні її види, які відповідають різним сферам суспільного життя людини таким як, наукова діяльність, філософія, мистецтво, зрештою, визначити її роль у житті людини як певної норми людської поведінки, організації людської діяльності, як необхідного орієнтиру людині у світі.

Проблема раціональності як філософського осмислення організації життєдіяльності людини і суспільства, пізнавальних та перетворювальних практик, раціональності знання була та залишається важливою у філософії та головною в науковій діяльності.

Постановка проблеми. *Філософське осмислення проблеми раціональності тісно пов'язане з усвідомленням людиною свого існування, сенсу буття, пізнавальних можливостей, знання. Раціональність є одним із типів ставлення людини до світу, це такий важливий елемент, який споріднює людину з навколишнім світом, дозволяє зрозуміти закони його функціонування, а відсутність загальноприйнятого визначення цієї філософської категорії та визначених методологічних підходів до вирішення її проблем спонукає до її розгляду та осмислення.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *На дослідженні проблеми раціональності зосереджували увагу як зарубіжні автори, такі як М. Вебер, Л. Вітгенштайн, Ю. Габермас, Р. Карнап, Т. Кун, І. Лакатос, К. Поппер, так і вітчизняні науковці як-от: І. Бичко, В. Горський, О. Моравецький, В. Науменко, І. Огородник, І. Паливода, М. Попович, Л. Рижко та інші дослідники.*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Праці І. Антошиної, О. Рубанець, містять логіко-методологічний розгляд раціональності. Проблема типологізації раціональності отримала висвітлення в працях А. Кравченко, М. Колеснікова, А. Колеснікової, О. Леонтьєва, В. Мельника. Аксіологічний аспект раціональності розглядається у працях В. Пироженка, С. Ягодзінського тощо.

Фундаментальні філософські положення методології наукового пізнання заклали такі вчені, як-от: Аристотель, Г. Галілей, М. Кузанський, Ф. Бекон, Р. Декарт, Г. Ляйбніц, І. Кант, Г. Гегель, К. Поппер, І. Лакатос тощо.

Вивченню теоретичних аспектів та організації проведення наукових досліджень присвячені праці видатних українських учених: В. Вернадського, М. Василенка, В. Копніна, О. Левицького. Питанням методології сучасних наукових досліджень присвячені наукові праці І. Клочкова, А. Конверського, О. Рубанець, С. Сумченка, Л. Шенгерій.

Постановка завдання. *Мета дослідження полягає у розгляді проблеми раціональності в історико-філософському контексті, визначені природи, механізмів її розвитку, різних типів раціональності в європейській філософській думці. Дослідження генезису ідеї раціональності в контексті розвитку наукового знання надасть можливість розглянути раціональність, як форму мислення, як у філософії, так і в науці.*

Виклад основного матеріалу. *Раціональність історично розглядалася передусім як логічна несуперечливість, впорядкованість, відповідність поставленій меті, продуктивність у науковому пізнанні чи предметно-практичній діяльності.*

Розглядаючи раціональність взагалі, визначають здатність мислення оперувати поняттями, відображати світ розумно. Наукова раціональність є діяльністю зі створення ідеалізованих об'єктів, які визнає наука. У соціально-культурному аспекті раціональність постає як відповідність соціально-культурній системі, в якій здійснюється діяльність. Соціокультурний аспект раціональності розглядається з точки зору цінностей, тобто раціональність як цінність, але й сама раціональність може включати ціннісні аспекти, тоді можна говорити про аксіологічні аспекти наукової раціональності.

Отже, раціональність дозволяє окреслити певну співмірність мислення і буття, а її розгляд у соціокультурному вимірі в сучасному філософському дискурсі дає можливість усвідомити різні види раціональності, такі як наукова, практична, художня, що відповідають різним сферам суспільного життя людини – науці, філософії, мистецтву, політиці, особистісному життю.

Висновки. *Генеза раціональності бере початок з її розуміння в Античності, до неї зверталися філософи наступних історичних періодів, і сьогодні, вона розглядається науковцями, а складність її трактування акцентує різноманіття її форм. Філософське осмислення проблеми наукової раціональності ґрунтується на понятті наукової істини, найбільш поширених концепціях її існування, застосуванні різного методологічного забезпечення наукових досліджень.*

Філософія і наука дотримуються логіки раціонального сприйняття світу, головною рисою раціональності визначається тлумачення буття за допомогою розуму, визначенні законів існування природи, людини, суспільства. Філософія як рефлексивне мислення, в якому думка усвідомлює себе саму у своєму ставленні до дійсності, визначає людське самоствердження у світі, а наука як цілеспрямована діяльність, потужний соціальний інститут, складова промислового виробництва та сукупність фундаментальних досліджень допомагає людині вирішувати як теоретичні задачі так і практичні цілі.

Ключові слова: *раціональність, мислення, людина, світ, пізнання, логіка, філософія, діяльність, істина, класична та некласична наука, методологія, соціокультурний вимір раціональності, цінність.*

RATIONALITY AS A LOGICAL FORM OF THINKING IN PHILOSOPHY AND SCIENTIFIC ACTIVITY

Olha Potishchuk
Natalia Franko
Maryna Storozhyk

Abstract.

Relevance of the research. *The relevance of the research topic lies in the fact that the development of productive thinking is today a decisive factor in the development of society. Consideration of rationality as a form of thinking, either from the point of view of logic, or the historical development of scientific knowledge, or the solution of philosophical and worldview issues, will outline the necessary direction of research.*

Rationality appears as a higher cultural value, its consideration in the socio-cultural dimension will provide an opportunity to realize its various types, which correspond to different spheres of human social life, such as scientific activity, philosophy, art, and ultimately, to determine its role in human life as a certain norm of human behavior, organization of human activity, as a necessary reference point for a person in the world.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

The problem of rationality as a philosophical understanding of the organization of human and society's vital activity, cognitive and transformative practices, rationality of knowledge has been and remains important in philosophy and the main one in scientific activity.

Problem statement. *The philosophical understanding of the problem of rationality is closely related to a person's awareness of his existence, the meaning of being, cognitive abilities, and knowledge. Rationality is one of the types of a person's attitude to the world, it is such an important element that relates a person to the world around him, allows us to understand the laws of its functioning, and the absence of a generally accepted definition of this philosophical category and certain methodological approaches to solving its problems encourages its consideration and understanding.*

Analysis of recent research and publications. *The study of the problem of rationality was focused on by both foreign authors, such as M. Weber, L. Wittgenstein, Y. Habermas, R. Carnap, T. Kuhn, I. Lakatos, K. Popper, and domestic scientists, such as I. Bychko, V. Horsky, O. Moravetsky, V. Naumenko, I. Ogorodnyk, I. Palyvoda, M. Popovych, L. Ryzhko, and other researchers.*

The works of I. Antoshyna, O. Rubanets contain a logical and methodological consideration of rationality. The problem of typology of rationality was highlighted in the works of A. Kravchenko, M. Kolesnikov, A. Kolesnikova, O. Leontiev, V. Melnyk. The axiological aspect of rationality is considered in the works of V. Pyrozhenko, S. Yagodzinsky, etc.

The fundamental philosophical provisions of the methodology of scientific knowledge were laid down by such scientists as: Aristotle, G. Galileo, M. Cusa, F. Bacon, R. Descartes, G. Leibniz, I. Kant, G. Hegel, K. Popper, I. Lakatos, etc.

The works of prominent Ukrainian scientists: V. Vernadsky, M. Vasylenko, V. Kopnin, O. Levytsky are devoted to the study of theoretical aspects and the organization of scientific research. The scientific works of I. Klochkov, A. Konversky, O. Rubanets, S. Sumchenko, L. Shengerii are devoted to the issues of methodology of modern scientific research.

Research task. *The purpose of the study is to consider the problem of rationality in a historical and philosophical context, to determine the nature, mechanisms of its development, different types of rationality in European philosophical thought. The study of the genesis of the idea of rationality in the context of the development of scientific knowledge will provide an opportunity to consider rationality as a form of thinking, both in philosophy and in science.*

Main material presentation. *Rationality has historically been viewed primarily as logical consistency, orderliness, compliance with the set goal, and productivity in scientific knowledge or practical activity.*

Considering rationality in general, they determine the ability of thinking to operate with concepts, to reflect the world intelligently. Scientific rationality is the activity of creating idealized objects that are recognized by science. In the socio-cultural aspect, rationality appears as a correspondence to the socio-cultural system in which the activity is carried out. The socio-cultural aspect of rationality is considered from the point of view of values, that is, rationality as a value, but rationality itself can also include value aspects, then we can talk about the axiological aspects of scientific rationality.

So, rationality allows us to outline a certain commensurability of thinking and being, and its consideration in the socio-cultural dimension in modern philosophical discourse makes it possible to realize different types of rationality, such as scientific, practical, artistic, corresponding to different spheres of human social life - science, philosophy, art, politics, personal life.

Conclusions*. The genesis of rationality originates from its understanding in Antiquity, it was addressed by philosophers of subsequent historical periods, and today, it is considered by scientists, and the complexity of its interpretation emphasizes the diversity of its forms. Philosophical understanding of the problem of scientific rationality is based on the concept of scientific truth, the most common concepts of its existence, the use of various methodological support for scientific research.*

*Philosophy and science adhere to the logic of rational perception of the world, the main feature of rationality is the interpretation of being through reason, the determination of the laws of the existence of nature, man, society. Philosophy as reflective thinking, in which thought realizes itself in its attitude to reality, determines human self-affirmation in the world, and science as a purposeful activity, a powerful social institution, a component of industrial production and a set of fundamental research helps a person solve both theoretical problems and practical goals***.**

Keywords: *rationality, thinking, man, world, cognition, logic, philosophy, activity, truth, classical and non-classical science, methodology, sociocultural dimension of rationality, value.*

Актуальність теми дослідження. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що розвиток продуктивного мислення на сьогодні є вирішальним фактором розвитку суспільства. Розгляд раціональності як форми мислення чи то з точки зору логіки, чи історичного розвитку наукового знання, або вирішення філософсько-світоглядних питань окреслить необхідний напрям дослідження.

Раціональність постає як вища культурна цінність, її розгляд у соціокультурному

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

вимірі надасть можливість усвідомити різні її види, які відповідають різним сферам суспільного життя людини таким як, наукова діяльність, філософія, мистецтво, зрештою, визначити її роль у житті людини як певної норми людської поведінки, організації людської діяльності, як необхідного орієнтиру людині у світі.

Проблема раціональності як філософського осмислення організації життєдіяльності людини і суспільства, пізнавальних та перетворювальних практик, раціональності знання була та залишається важливою у філософії та головною в науковій діяльності.

Постановка проблеми. Філософське осмислення проблеми раціональності тісно пов'язане з усвідомленням людиною свого існування, сенсу буття, пізнавальних можливостей, знання. Раціональність є одним із типів ставлення людини до світу, це такий важливий елемент, який споріднює людину з навколишнім світом, дозволяє зрозуміти закони його функціонування, а відсутність загальноприйнятого визначення цієї філософської категорії та визначених методологічних підходів до вирішення її проблем спонукає до її розгляду та осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На дослідженні проблеми раціональності зосереджували увагу як зарубіжні автори, такі як М. Вебер, Л. Вітгенштайн, Ю. Габермас, Р. Карнап, Т. Кун, І. Лакатос, К. Поппер, так і вітчизняні науковці як-от: І. Бичко, В. Горський, О. Моравецький, В. Науменко, І. Огородник, І. Паливода, М. Попович, Л. Рижко та інші дослідники.

Праці І. Антошиної, О. Рубанець, А. Сидоренко, містять логіко-методологічний розгляд раціональності. Проблема типологізації раціональності отримала висвітлення в працях А. Кравченко, М. Колеснікова, А. Колеснікової, О. Леонтьєва, В. Мельника. Аксіологічний аспект раціональності розглядається у працях В. Пироженка, С. Ягодзінського тощо.

Фундаментальні філософські положення методології наукового пізнання заклали такі вчені, як-от: Аристотель, Г. Галілей, М. Кузанський, Ф. Бекон, Р. Декарт, Г. Ляйбніц, І. Кант, Г. Гегель, К. Поппер, І. Лакатос тощо.

Вивченню теоретичних аспектів та організації проведення наукових досліджень в Україні присвячені праці видатних українських учених: В. Вернадського, М. Василенка, В. Копніна, О. Левицького. Питанням методології сучасних наукових досліджень присвячені наукові праці І. Клочкова, А. Конверського, О. Рубанець, С. Сумченка, Л. Шенгерій.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у розгляді проблеми раціональності в історико-філософському контексті, визначені природи, механізмів її розвитку, різних типів раціональності в європейській філософській думці. Дослідження генезису ідеї раціональності в контексті розвитку наукового знання надасть можливість розглянути раціональність, як форму мислення, як у філософії, так і в науці.

Виклад основного матеріалу. Раціональність історично розглядалася передусім як логічна несуперечливість, впорядкованість, відповідність поставленій меті, продуктивність у науковому пізнанні чи предметно-практичній діяльності. Проблема раціональності пов'язана з природою філософського знання, предметом філософії, методологією її досліджень як теоретичної форми свідомості, що відрізняє філософію від інших форм суспільної свідомості, таких як міфологія, релігія, художнє сприйняття дійсності.

Можливості раціонального осмислення явищ світу та вирішення світоглядних проблем, таких як ставлення людини до світу, сенсу її існування, пізнання, завжди, були в центрі уваги філософів. Сам термін "раціональність" походить від латинського ratio – розум, який у давньогрецькому розумінні позначався поняттям "логос" (logos) – розумна основа світу. Розглядаючи раціональність взагалі, визначають здатність мислення оперувати поняттями, відображати світ розумно. Цей аспект у розумінні раціональності належить античності. Наукова раціональність є діяльністю зі створення ідеалізованих об'єктів, які визнає наука. Наука втілює знання у практичну діяльність, пов'язує їх з практичною значущістю для життєдіяльності людей та з подальшим використанням у наукових дослідженнях.

З часів античності формування ідеї раціональності пов'язане з питаннями природи розуму. Як зазначає О. Чумак, "світоглядні принципи античної культури носили космологічну основу і презентували ідею плинності буття, можливості змінити щось за допомогою осмислення і винаходами нового" [12, с. 12]. В античності раціональність як

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

перехід від міфології, релігійних вірувань, містицизму апелювала до “розуму як засобу чіткого, логічно визначеного закону, відповідного пізнанню, здатного (на відміну від почуттів) до самокритичності, самообґрунтування, аналітико-синтетичної діяльності” [6, с. 214]. Головними ідеями античності стають світовий порядок, гармонія, впорядкований космос, логос Геракліта, погляди Парменіда, Платона, Аристотеля.

У добу Середньовіччя формується духовно-ідеальне бачення реальності за “образом і подобою” духу, людина розглядається не просто як природна істота, а як істота “одухотворена”. Філософи середньовіччя А. Августин, А. Кентерберійський, П. Абеляр, Т. Аквінський розглядають проблему співвідношення віри і розуму. У вченні Плотіна про “єдине” визначалося буття-розум – Нус з ідеями в ньому, Світова Душа, яка обернена до розуму. Душа існує в часі та є джерелом руху, вона є зв’язуючою ланкою між надчуттєвим і чуттєвим світом, а природа є вищою частиною Світової Душі. В античності суб’єктом пізнання була душа, яка має свій власний “ейдос” і Аристотель називає його “розумом”, а в добу Середньовіччя єдиним джерелом пізнавальної активності вважається Бог, який є неосяжним для людського розуму. Спираючись на ідеї Платона і частково на Аристотеля, філософи середньовіччя розробляли платонівську діалектичну тріаду “Єдине”, “Розум”, “Душа”, що було покладено в основу інтерпретації Святої Трійці. Джерелом раціональності стає “ірраціональне”, непізнаваність Бога відрізняє середньовічну філософію від античної, де визнавалась тотожність буття і мислення. Але й у середньовічній думці виникають “паростки” раціональності, відбувається поділ процесу пізнання на суб’єкт і об’єкт, а світ розуміється як такий, що має вічну, незміну основу, побудований на засадах добра. “Розумій, щоб вірити, вір, щоб розуміти” відома теза Аврелія Августина. Віра і розум у філософа взаємно доповнюють одне одного. На існування схоластичної раціональності вказує С. Ягодзінський, він наголошує, що “на противагу розповсюдженому негативному ставленню до науки та освіти Середньовіччя”, мислителі середньовіччя, “догматизувавши деякі біблійні канони не відкинули головне – логіку Аристотеля” [14, с. 66].

Поступово формується класичний тип наукової раціональності. Для аподиктичної раціональності, зазначає Л. Шенгрій, “здійснюється математизація науки, яка забезпечила інтерсуб’єктивність наукового знання, відкинула необхідність описового характеру науки” [13, с. 24]. Наука визначає гуманістичні цілі, а зміна та покращення природи людини може здійснюватися через освіту та виховання. Мета науки полягає в дослідженні законів природи, підкоренні її на благо людині.

З доби Нового часу, формується людина мисляча, з декартового “я мислю, отже існую”, яка пізнає світ, здатна зрозуміти універсальні закони всесвітнього буття, які однаково діють у природі, суспільстві, пізнанні. Отримання знання людиною про дійсність відбувається емпірично і раціонально, відповідно до визначених Р. Декартом критеріїв істинності знання, а головним завданням стає знаходження правильної методології пізнання, застосування якої сприяло б отриманню об’єктивного знання, яке не залежить від суб’єкта пізнавальної діяльності. Ідеал людини Нового часу “відбився на формуванні експериментально-технологічного стилю мислення особистості, що сприяв поступовому зародженню нового типу раціональності, який отримав назву “класичної наукової раціональності” і вже почав розглядатися науковцями не як прояв Абсолютного Розуму, а як виявлення творчих здібностей людини” [10, с. 17].

Філософи Нового часу Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, Г. Ляйбніц утверджували ідею абсолютного розуму, що є універсальним засобом пізнання дійсності та організації соціального буття. Основними рисами філософії Нового часу стають: розмежування суб’єкта і об’єкта пізнання, дослідження природи, експеримент, механістична картина світу. Людина ставить себе на місце суб’єкта, стає співмірною з Богом, розсудок і розум ототожнюються, суб’єкт пізнає світ, природу, не має потреби у здатності “інтелектуальної інтуїції”.

З кінця XVIII століття по першу половину XIX століття була здійснена нова спроба у вирішені проблеми раціональності, зокрема, І. Кантом, Й.Г. Фіхте, Ф.В.Й. Шеллінгом, Г.В.Ф. Геґелем, які визначали раціональні основи буття. У своїй філософській системі І. Кант розрізняє розсудок і розум, пропонує формально-логічний та трансцендентальний способи застосування розуму, підкреслює, що ми пізнаємо те, що самі ж “сконструювали”, використовуючи апріорні форми нашого розсудку і розуму, тобто раціональність у нього представлена як пізнавальна діяльність людини. Кант вводить поняття “річ у собі” – сутності,

 ISSN: 2522-9699, 2616-5007

яка не залежить від досвіду, а будь яке наше споглядання є лише нашим уявленням про феномен; філософ також поставив питання про межі можливостей нашого розуму.

У Г. Гегеля раціональність виступає основною властивістю Абсолютної Ідеї, яку філософ ототожнює з Світовим Розумом, що можна розглядати як спробу відновити античну тотожність буття і мислення, а для цього він пропонує новий спосіб мислення – діалектичну логіку, що фіксує тотожність протилежностей та їх обумовленість, де мислення постає активним відображенням дійсності, одним із видів людської діяльності. Генезу раціональності розглядав діалектичний матеріалізм, зосередивши увагу на понятті людського мислення, свідомості як вищої форми відображення об'єктивного матеріального світу.

Представники ірраціональних напрямків філософії: С. К'єркегор, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, З. Фройд піддавали критиці цінність раціонального пізнання, висували альтернативу розуму – віру, "світову волю", "волю до влади", "несвідоме". Раціональність у цей період розглядалася в самих різних аспектах, а саме, "раціональне та ірраціональне" – філософія життя, екзистенціалізм, релігійна філософія, психоаналіз; раціональність класична і некласична та постнекласична – феноменологія, герменевтика, прагматизм, лінгвістична філософія; раціональність як культура комунікації, діалогове мислення – комунікативна філософія, філософія діалогу; раціональність як постнекласична методологія – неопозитивізм, постпозитивізм.

У XX столітті з раціонально обґрунтованих, логічних принципів побудови знання виходив логічний позитивізм, представлений ідеями Р. Карнапа, М. Шліка, Т. Куна; філософія лінгвістичного аналізу – Б. Расселл, Дж. Мур, Л. Вітгенштайн тощо. М. Вебер пов'язував різні види соціальних дій з різними типами раціональності. Він розрізняє цільову та ціннісну раціональність. На його думку, раціональність є однією з рис сучасної європейської цивілізації, як зазначає О. Моравецький: "Європа "зобов'язана" процесом "розчаклування світу", що призвело до виникнення капіталізму – раціонально організованого способу господарювання" [4]. У результаті раціональність розглядається як доцільність, як відповідність засобів до мети. Починаючи з Вебера, раціональність починає диференціюватися, наголос робиться на принципову інтерсуб'єктивність раціонального знання.

Проблема раціональності розробляється постпозитивістськими філософами науки. К. Попер головним критерієм наукової раціональності вважав доказовість і підтвердження знання. М. Шлік та Л. Вітґенштайн наголошували на застосуванні принципу верифікації в науковому пізнанні, стверджували, що раціональне мислення є ознакою критичної дискусії. І. Лакатос наукову раціональність пов'язує з науково-дослідницькими програмами, у Т. Куна раціональність розглядається крізь призму парадигми та визначається діяльністю наукових товариств, П. Феєрабенд проголошував на науковому та світоглядному плюралізмі.

Раціональність в аспекті можливості введення раціональної наукової дискусії розглядав Р. Карнап, Ю. Габермас вказує на раціональні форми аргументації в науковому дискурсі. Сучасна західна філософія тяжіє до узагальнення поняття "раціональність", навіть спостерігається інколи включення елементів ірраціонального. Сучасні науковці враховують також тимчасові характеристики раціональності, вказують на зазначені норми наукового дослідження.

Наукова раціональність пов'язана з історичним розвитком науки, з вдосконаленням методології пізнання. І сьогодні, в наукових дослідженнях, як підкреслює І. Антошина, "правильно обраний метод забезпечує успішне вирішення пізнавальних проблем та дозволяє уникнути помилок, він слугує своєрідним компасом на шляху наукових відкритів вченого" [1, с. 6]. Висуваються проблеми визначення критеріїв, обґрунтувань істинності знання, вдосконалення мови пізнання. Якщо розглядати раціональність без зв'язку з істиною, то "нівелюється" протиставлення раціонального і нераціонального, раціонального та ірраціонального. Однак, як зазначає В. Науменко, "глибинні процеси формування людської думки дуже важко признати суто раціональними настільки вони первісні, латентні, фантазійні, пронизані емоціями, але разом с тим універсальні як переживання спроб пізнати себе та іншого, як один з фундаментальних зв'язків між людьми" [5, с. 129]. О. Рубанець стверджує, що "в умовах, коли математичні конструкти відіграють значну роль у репрезентації онтологічної будови природних та інших об'єктивно-реально існуючих явищ, важливим стає осмислення нового співвідношення математичного та онтологічного в

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

концептуальних і методологічних засадах наукового пізнання" [9, с. 57].

У соціально-культурному аспекті раціональність постає як відповідність соціально-культурній системі, в якій здійснюється діяльність. Західноєвропейська філософія репрезентує розбіжність між теоретичною філософією, для якої однією з головних категорій є істина, і практичною філософією, яка орієнтується на поняття блага. В. Мельник розглядає раціональність як "цінність та спосіб творення і розвитку європейської культури, науково-технічного прогресу" [3, с. 10]. Поняття істини у соціокультурному плані є диференційованим, ніж її суто гносеологічний зміст. Істинність знання у науці визначається зазначеними критеріями, але, наприклад, істина у мистецтві співвідноситься з ціннісним поданням суб'єкта. М. Гайдегер істину розглядає як узагальнення сущого через мистецький твір.

Соціокультурний аспект раціональності розглядається з точки зору цінностей, тобто раціональність як цінність, але й сама раціональність може включати ціннісні аспекти, тоді можна говорити про аксіологічні аспекти наукової раціональності. "Існування наукової раціональності зумовлюється раціональністю як такою, а науковій раціональності властиве все те, що й раціональності в широкому розумінні" зазначає В. Пироженко [7, с. 4]. М. Колесніков і А. Колеснікова розглядають раціональність як "абстрактнологічний, і як соціально-культурний структурно складний феномен, що може бути застосований як до форм і способів мислення, так і до людської діяльності й поведінки в усіх сферах культури і діяльності" [2, с. 22].

Наукове дослідження від виникнення ідеї до її подальшого втілення у вигляді нових теоретичних положень, теорій, створені нових технологій буде й надалі розглядатися як раціональна діяльність, де розум – вища гносеологічна цінність. С. Сумченко підкреслює, що відбувається "технологізація наук про людину", використовуються "соціальні та гуманітарні технології, що розробляються на підставі психологічних, соціологічних, наукових досліджень" [11, с. 14]. "В основі сучасного раціоналізму лежить уявлення про Універсум як єдину саморозвивану систему взаємопов'язаних між собою елементів", де людина як невід'ємна частина цієї системи реалізує свою особливу здатність – "здатність до пізнання" [8].

Отже, раціональність дозволяє окреслити певну співмірність мислення і буття, а її розгляд у соціокультурному вимірі в сучасному філософському дискурсі дає можливість усвідомити різні види раціональності, такі як наукова, практична, художня, що відповідають різним сферам суспільного життя людини – науці, філософії, мистецтву, політиці, особистісному життю. Як цілепокладаюча діяльність, раціональність пов'язана з усвідомленням та розумінням людиною поставленої мети. У процесі духовно-практичної діяльності людина пізнає і перетворює природні і соціальні об'єкти, вона є основною, рушійною силою розвитку різних сфер життєдіяльності суспільства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Генеза раціональності бере початок з її розуміння в Античності, до неї зверталися філософи наступних історичних періодів, і сьогодні, вона розглядається науковцями, а складність її трактування акцентує різноманіття її форм. Філософське осмислення проблеми наукової раціональності ґрунтується на понятті наукової істини, найбільш поширених концепціях її існування, застосуванні різного методологічного забезпечення наукових досліджень.

Філософія і наука дотримуються логіки раціонального сприйняття світу, головною рисою раціональності визначається тлумачення буття за допомогою розуму, визначенні законів існування природи, людини, суспільства. Філософія як рефлексивне мислення, в якому думка усвідомлює себе саму у своєму ставленні до дійсності, визначає людське самоствердження у світі, а наука як цілеспрямована діяльність, потужний соціальний інститут, складова промислового виробництва та сукупність фундаментальних досліджень допомагає людині вирішувати як теоретичні задачі так і практичні цілі.

Список використаних джерел:

1. Антошина, ІВ 2024. 'Методологія як фундаментальна основа наукового дослідження'. *Національний університет "Одеська юридична академія", Академічні візії*. Одеса, № 27, с. 1-7.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

2. Колесніков, МП & Колеснікова, АМ 2012. ‘Філософія і наукові типи раціональності (феноменологічний аспект)’. *Філософія і сучасність : наук.-теорет. і практ. журнал. Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв.* Харків, № 7, с. 19-31.
3. Мельник, В 2021. ‘Науковий раціоналізм: філософські виміри’. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Львів, № 38, с. 9-20.
4. Моравецький, ОМ 2019. ‘Філософсько-світоглядна проблема раціональності’. *Актуальні проблеми філософії та соціології : Наук.-практ. журнал. Вид-во нац. ун-ту “Одеська юридична академія”*. Одеса, № 24, с. 40-45.
5. Науменко, ВЮ 2007. ‘Раціональність/ірраціональність пізнання у сучасному психоаналітичному дискурсі’. *Вісник Черкаського нац. ун-ту ім. Богдана Хмельницького*. Черкаси, № 25, с. 128-134.
6. Паливода, І 2019. ‘Раціональність та ірраціональність в політиці XXI століття’. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*, Львів, № 24, с. 214-215.
7. Пироженко, В 2002. ‘Наукова раціональність: ціннісна норма і методологічний регулятив’. *Вісник Національної академії наук України*, Київ, № 8, с. 1-9.
8. Попович, МВ 1993. Логіка і проблема раціональності. АН України, ін-т філософії, Київ : Наукова думка, 191 с.
9. Рубанець, ОМ 2010. ‘Сучасна наука в пошуках нового образу’. *Вісник Національного технічного ун-ту України “КПІ”. Філософія. Психологія. Педагогіка*. Київ, № 2, с. 57-61.
10. Сидоренко, АП, Макуха, СН & Коваленко, ЕА 2020. ‘Раціональність як філософська проблема та дієвий чинник формування економіки знань’. *Економічна теорія та історія економічної думки. Вісник соціально-економічних досліджень*, Одеса, № 1 (72), с. 11-24.
11. Сумченко, СВ 2016. ‘Сучасна наука: стан та перспективи розвитку’. *Філософія науки: традиції та інновації*, Київ, № 1-2 (13-14), с. 12-21.
12. Чумак, ОВ 2015. *Інноваційна діяльність як чинник розвитку суспільства в умовах глобалізації.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук, Запоріжжя : *Запорізький національний ун-т*, 224 с. Доступно : <http://phd.znu.edu.ua/page/dis/05_2015/Chumak_dis.pdf>. [25 Березень 2025].
13. Шенгерій, ЛМ 2011. ‘Порівняльний аналіз моделей пізнавальних процесів’. *Філософські обрії : наук.-теорет. журнал Ін-ту філософії ім. Г.С. Сковороди*, НАН України та Полтавського нац. педагогічного ун-ту ім. В. Г. Короленка. Полтава, № 25, с. 218-229.
14. Ягодзінський, СМ 2010. ‘Наукова раціональність і раціоналізм в освіті’. *Практична філософія*. Київ, № 2, с. 62-69.

References:

1. Antoshyna, IV 2024. ‘Metodolohiia yak fundamentalna osnova naukovoho doslidzhennia (Methodology as a fundamental basis of scientific research)’. *Natsionalnyi universytet “Odeska yurydychna akademiia”, Akademichni vizii*. Odesa, № 27, s. 1-7.
2. Kolesnikov, MP & Kolesnikova, AM 2012. ‘Filosofiia i naukovi typy ratsionalnosti (fenomenolohichnyi aspekt) (Philosophy and scientific types of rationality (Phenomenological aspect))’. *Filosofiia i suchasnist : nauk.-teoret. i prakt. zhurnal. Khark. derzh. akad. dyzainu i mystetstv*. Kharkiv, № 7, s. 19-31.
3. Melnyk, V 2021. ‘Naukovyi ratsionalizm: filosofski vymiry (Scientific rationalism: philosophical dimensions)’. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filos.-politoloh. studii*. Lviv, № 38, c. 9-20.
4. Moravetskyi, OM 2019. ‘Filosofsko-svitohliadna problema ratsionalnosti (The philosophical and ideological problem of rationality)’. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii : Nauk.-prakt. zhurnal. Vyd-vo nats. un-tu “Odeska yurydychna akademiia”*. Odesa, № 24, s. 40-45.
5. Naumenko, VIu 2007. ‘Ratsionalnist/irratsionalnist piznannia u suchasnomu psykhoanalitychnomu dyskursi (Rationality/irrationality of cognition in contemporary psychoanalytic discourse)’. *Visnyk Cherkaskoho nats. un-tu im. Bohdana Khmelnytskoho*. Cherkasy, № 25, s. 128-134.
6. Palyvoda, I 2019. ‘Ratsionalnist ta irratsionalnist v politytsi KhKhI stolittia (Rationality and irrationality in 21st century politics)’. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filos.-politoloh. studii, Lviv, № 24, c. 214-215.
7. Pyrozhenko, V 2002. ‘Naukova ratsionalnist: tsinnisna norma i metodolohichnyi rehuliatyv (Scientific rationality: value norm and methodological regulation)’. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, Kyiv, № 8, s. 1-9.
8. Popovych, MV 1993. *Lohika i problema ratsionalnosti (Logic and the problem of rationality).* AN Ukrainy, in-t filosofii, Kyiv : *Naukova dumka*, 191 s.
9. Rubanets, OM 2010, ‘Suchasna nauka v poshukakh novoho obrazu (Modern science in search of a new image)’. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho un-tu Ukrainy “KPI”. Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika*. Kyiv, № 2, s. 57-61.
10. Sydorenko, AP, Makukha, SN & Kovalenko, EA 2020. ‘Ratsionalnist yak filosofska problema ta diievyi chynnyk formuvannia ekonomiky znan (Rationality as a philosophical problem and an effective factor

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

in the formation of the knowledge economy)'. *Ekonomichna teoriia ta istoriia ekonomichnoi dumky. Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, Odesa, № 1 (72), s. 11-24.
11. Sumchenko, SV 2016. 'Suchasna nauka: stan ta perspektyvy rozvytku (Modern science: state and development prospects)'. *Filosofiia nauky: tradytsii ta innovatsii*, Kyiv, № 1-2 (13-14), s. 12-21.
12. Chumak, OV 2015. *Innovatsiina diialnist yak chynnyk rozvytku suspilstva v umovakh hlobalizatsii.* Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filosofskykh nauk, Zaporizhzhia : *Zaporizkyi natsionalnyi un-t,* 224 s. Dostupno : <http://phd.znu.edu.ua/page/dis/05_2015/Chumak_dis.pdf> [25 Berezen 2025].
13. Shenherii, LM 2011. 'Porivnialnyi analiz modelei piznavalnykh protsesiv (Comparative analysis of models of cognitive processes)'. *Filosofski obrii : nauk.-teoret. zhurnal In-tu filosofii im. H.S. Skovorody, NAN Ukrainy ta Poltavskoho nats. pedahohichnoho un-tu im. V.H. Korolenka*. Poltava, № 25, s. 218-229.
14. Yahodzinskyi, SM 2010. 'Naukova ratsionalnist i ratsionalizm v osviti (Scientific rationality and rationalism in education)'. *Praktychna filosofiia*. Kyiv, № 2, s. 62-69.

Прорецензовано / Reviewed *23.04.2025*
Рекомендовано до друку / Recommended for publication *4.05.2025*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.53(3-4)-10
УДК 1.101

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

О. В. Чикало
І. В. Сімашко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *Дослідження цифрової трансформації дозволяє нам краще зрозуміти, як змінюється світ під впливом цифрових технологій. Це дає можливість не лише адаптуватися до нових суспільних викликів, але й із застосуванням цифрових технологій покращити надання послуг у сфері освіти й охорони здоров'я, підвищити ефективність діяльності у сфері фінансів, державного управління. Прискорені зміни, які ми спостерігаємо сьогодні в усіх сферах життя будуть впливати й надалі на розвиток суспільства.*

Цифрова трансформація буде мати ще більший вплив на наше життя в майбутньому. Цифрова трансформація стане стимулом інновацій та сприятиме створенню нових продуктів та послуг, які покращать життя людей. Дослідження з цієї теми будуть допомагати підготуватися до таких змін та впливати на створення кращого майбутнього для людства.

Постановка проблеми. *Цифрова трансформація є не лише технологічним процесом, але й соціальним феноменом, який має глибокий вплив на життєдіяльність людей. Для того, щоб використовувати можливості цифрової трансформації на благо суспільства, важливо вирішити проблеми, які вона створює. А це вимагає співпраці на всіх рівнях: від урядів та бізнесу до громадянського суспільства та академічних кіл.*

Дослідження цифрової трансформації може допомогти нам краще зрозуміти цю складну проблему та знайти шляхи вирішення її негативних аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Останнім часом тема цифрової трансформації стала однією з найактуальніших у науковій та діловій сферах. Вона є темою обговорень, які відбуваються на наукових конференціях та семінарах, досліджень фахівців, що публікуються у провідних світових виданнях. Дослідженням цифрової трансформації присвячені праці таких авторів як-от: В. Жуковська, Л. Калачевська, В. Круглов, Н. Павлішина, А. Харін. Автори свідчать про те, що цифрова трансформація є однією з найважливіших тенденцій нашого часу.*

Застосування цифровізації в суспільстві розглядають у своїх працях В. Тогобицька, М. Хаустова. Взаємодію інноваційного розвитку суспільства і цифровізації досліджують Ю. Пасмор, В. Ночвай, І. Кульчицький та інші науковці.